

Pregledni članak
327.8(456.31)“1917”
327.8(430)“1917”
94(4)“1917”:327.8

Primljeno: 29. listopada 2002.

Mirovna inicijativa Pape Benedikta XV. godine 1917.

LIVIA KARDUM*

Sažetak

Trogodišnji ratni sukob opasno je bio nagrizao vjersku solidarnost na kojoj se temeljio politički utjecaj Vatikana u svijetu. Zato se papa Benedikt XV. odlučio za mirovnu inicijativu u nadi da će se uspjeti pronaći baza za trajni mir. Njegove su simpatije bile na strani Centralnih sila, pa je u tom duhu bila sročena vatikanska mirovna nota, koju je Velika Britanija trebala prenijeti svojim saveznicama. U tim se britansko-vatikanskim kontaktima stekao dojam da je Velika Britanija osobito zainteresirana za nezavisnost Belgije. Vatikanska je diplomacija vršila snažan pritisak na Berlin da se odrekne Belgije jer bi to mogao biti put ka općem miru. Njemački vojni vrh nije pristao na kompromise o tom pitanju, ali je novi njemački ministar vanjskih poslova Kühlmann pokušao na temelju vatikanskih informacija uspostaviti kontakt s Velikom Britanijom kao prvi korak prema općim mirovnim pregovorima. No i taj je pokušaj propao zbog nespremnosti objiju zaraćenih strana da se odreknu svojih ratnih ciljeva u korist kompromisnog mira.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, godina 1917., mirovna inicijativa, vatikanska diplomacija, njemačka diplomacija

I

Prvi svjetski rat bio je jedan od najtežih ratnih sukoba na europskom tlu pa su direktni diplomatski kontakti između zaraćenih strana, u trenutku kad je progovorilo oružje, bili gotovo potpuno prekinuti. Vojskovođe obaju zaraćenih blokova obećavali su brzu, trijumfalnu pobjedu, što je diplomaciju odmah potisnulo u drugi plan. Dok je god postojala nada da će odluka o pobjedniku pasti na bojnopolju, a to su generali protivničkih tabora obećavali iz bitke u bitku, politika mira nije imala nikakve izgleda. Svi su tzv. mirovni prijedlozi imali isključivi cilj ili da osiguraju rezultate dotadašnjih pobjeda, ili da zacrtaju još neostvarene ratne ciljeve. No, već je potkraj 1916. godine bilo jasno da se predviđanja o brzom miru neće ostvariti, pa se počela stvarati klima diplomatskog

* *Livia Kardum*, izvanredni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Suvremena svjetska politička povijest.

rješenja ratnog sukoba. Već su sljedeće godine u europske prijestolnice došli mnogobrojni mirovni emisari s više ili manje ovlasti, uglavnom sa zadaćom da ispituju raspoloženje suprotne strane. Godina 1917. bila je posebno znakovita. Rusiju su potresala revolucionarna događanja, ali to nije posebno slabilo položaj Antante s obzirom da Rusija ionako već dulje vrijeme nije predstavljala vojnu prijetnju Centralnim silama. Daleko ozbiljnija prijetnja Centralnim silama bio je ulazak SAD-a u rat na strani Antante, iako su to njemački generali nastojali minorizirati. Zato su upravo 1917. godine zaredale mirovne inicijative koje su se često međusobno i isprepletale, a najznačajnije su bile one koje su inicirali sam austrougarski car Karlo i papa Benedikt XV.

Vatikan je s osobitom zabrinutošću promatrao razvoj ratnih događaja. Ratna je propaganda koristila sva sredstva i poticala mržnju prema neprijatelju kako bi ojačala borbeni moral svojih već iscrpljenih i od ratovanja umornih vojski. Trogodišnji je ratni sukob opasno nagrizao vjersku solidarnost na kojoj se temeljio politički utjecaj Vatikana u svijetu. Centralne su sile, u sklopu kojih je bila i najveća katolička zemlja Europe, Austro-Ugarska, do sada nizale same ratne uspjehe. Međutim, vatikanska je diplomacija bila dobro upoznata s opasnostima koje, s obzirom na novog saveznika Antante, donosi nastavak rata. Austrougarski car Karlo nije skrivao svoje strahove i skepsu, a i njemački kancelar Theobald von Bethmann-Hollweg nije dijelio vjeru njemačkih generala u sigurnu pobjedu. Simpatije Benedikta XV. bile su na strani Centralnih sila, jer su Rusija i Velika Britanija bile izvan rimokatoličke crkve, a odnosi s Francuskom i SAD-om bili su praktično prekinuti. Naprotiv, u Beču, prijestolnici najveće europske katoličke zemlje, mladi car i njegov ministar vanjskih poslova vršili su stalni pritisak na njemački politički vrh da se započne s pregovorima o miru. Takva je politika odgovarala Vatikanu i papa Benedikt XV. odlučio je pridonijeti tim nastojanjima i iskoristiti svoj autoritet u koji su i car Karlo, ali i Bethmann-Hollweg polagali velike nade.

U međuvremenu je 22. travnja u Beč doputovao ugledni njemački član *Reichstaga* i vođa katoličke partije centra Matthias Erzberger. Tom mu je prigodom austrijski ministar vanjskih poslova grof Ottokar Czernin pokazao svoj memorandum za njemačkog cara od 12. travnja. U njemu je predviđao slom Austro-Ugarske već krajem 1917. godine. Czernin je zato i ovom prigodom apelirao na njemačku stranu da popusti u pitanju Alsacea i Lorraine i Belgije te tako otvori put miru. Car Karlo je išao čak tako daleko da je, bez znanja svog ministra vanjskih poslova, Erzbergeru na raspolaganje dao prijepis Czerninova memoranduma (Herzfeld, 1969.: 313). Car nije želio propustiti prigodu da i njemačku opoziciju informira o katastrofalnim posljedicama nastavka rata i da je pridobije za politiku mira. Bethmann-Hollweg, u tom slučaju, ne bi bio jedini protivnik planovima njemačkog generalštaba. No, kao što to često biva, dogodit će se upravo suprotno. Erzberger je na tajnoj sjednici svoje stranke, održanoj 6. srpnja, pročitao Czerninov dramatični memorandum i zaključio da se rat ne može dobiti, te da se Njemačka mora javno odreći težnje za pripajanjem tuđih teritorija (Gooch, 1924.: 533). Njegova je izjava neugodno odjeknula u političkoj javnosti jer je to bilo prvi put da se jedna buržoaska, građanska stranka zalaže za mir. Bethmann-Hollweg je u početku te mirovne kampanje vjerovao da će mu ona pomoći u borbi protiv planova generalštaba. Ali feldmaršal Paul von Hindenburg i njegov šef generalštaba Erich von Ludendorff iskoristili su mirovnu kampanju da bi Bethmann-Hollwega optužili za političku slabost (Tejlor, 1968.: 502). Zaprijetili su *Kaiseru* ostavkama ako ga ne otpusti. Car se pokušao oduprijeti, a i austrougarska je vlada protestirala zbog mogućeg otpuštanja njemačkog kancelara koji je

bio sklon kompromisnom miru. Međutim, ni to nije vrijedilo. *Kaiser* nije mogao bez Hindenburga i Ludendorffa, koji su bili nezamjenjivima, za razliku od Bethmann-Hollwega. Bethmann-Hollweg je morao napustiti kancelarsko mjesto. Otada je Njemačkom zavladao diktatura vrhovne vojne komande – rezignirano je tvrdio tada već bivši kancelar (Gooch, 1924.: 533). Na njegovo je mjesto došao, po Hindenburgovoj i Ludendorffovoj želji, nepoznati i ne baš sposobni birokrat Georg Michaelis, koji generalima nije mogao pružiti ni najmanji otpor. *Kaiser* ga je bespogovorno prihvatio, jer je i sam potpuno pao pod utjecaj svoga feldmaršala i njegovoga prodornog šefa generalštaba.

Novi državni sekretar za vanjske poslove postao je sposobni diplomat Richard von Kühlmann, koji je prije svog imenovanja bio ambasador u Carigradu. Dobro su ga poznavali i u Velikoj Britaniji jer je prije rata godinama bio savjetnik njemačke ambasade u Londonu. Svima je tada bilo poznato da ima veći utjecaj u njemačkom ministarstvu vanjskih poslova od samog ambasadora. U Londonu je ostavio dojam da iskreno želi dobre odnose svoje zemlje i Velike Britanije. Međutim, šira mu javnost nije bila tako sklona. Pratio ga je glas izrazito lukava čovjeka, nekorektnog prema kolegama. Ali njegove diplomatske vještine nitko nije mogao poreći (Lloyd George, 1934.: 463).

Papa Benedikt XV. i njegov državni sekretar kardinal Pietro di Gasparri započeli su svoju mirovnu inicijativu uz pomoć tek imenovanog nuncija u Münchenu monsignora Eugenia Pacellija (kasniji papa Pio XII.). Pacelli se 26. lipnja sastao s Bethmann-Hollwegom, a primio ga je i *Kaiser* kojemu je predao papino pismo. Pacelli je od svojih domaćina tražio da okvirno naznače koji bi uvjeti mira za Njemačku bili prihvatljivi. Takva bi informacija mnogo pomogla predstojećoj vatikanskoj mirovnoj inicijativi – tvrdio je nuncij. Bethmann-Hollweg je bio iznimno susretljiv i ohrabrio je Pacellija tvrdnjom da bi Njemačka bila voljna vratiti Belgiji potpunu nezavisnost, kako političku tako i ekonomsku, pod pretpostavkom da Belgija ne potpadne pod utjecaj Velike Britanije i Francuske. Njemački kancelar više nije tražio nikakva “realna jamstva” za uspostavu nezavisnosti Belgije i to je već bio veliki pomak u njemačkim stavovima u odnosu na to pitanje. Bethmann-Hollweg je čak vjerovao da ni Alsace i Lorraine, bolna točka i za Njemačku i za Francusku, ne bi trebali biti prepreka miru ako je Francuska spremna sporazumno riješiti taj problem. I *Kaiser* je ohrabrivao vatikanski mirovni pokušaj jer se ne smije dopustiti da “internacionalni socijalizam” preuzme vodstvo u borbi za općim mirom. Pacelli se pun nade, vjerujući da je kompromisni mir na dohvat ruke, vratio u Vatikan. Nikada dotad Njemačka nije bila toliko popustljiva i susretljiva. Bethmann-Hollweg je mislio da je Antanta stajala iza tog poteza Vatikana, ili čak da ga je i potaknula (Gooch, 1924.: 534; Herzfeld, 1968.: 318). Ali, to nije bio slučaj. Vatikan se nije savjetovao s članicama Antante, niti je tražio, kao od Njemačke, njihove mirovne uvjete.

Razgovor s papinskim nuncijem bio je jedan od zadnjih koji je Bethmann-Hollweg vodio kao njemački kancelar. Dolaskom Michaelisa na čelo vlade, njemačka se politika vratila na svoj stari osvajačko-imperijalistički kurs. To je bilo vidljivo i iz Mirovne rezolucije koju je na inicijativu Erzbergera 19. srpnja izglasovao *Reichstag* s većinom od 212 glasova za, i 126 glasova protiv. Za rezoluciju su glasovali većinom socijalisti, neki liberali i stranka centra, dok su ogorčeni protivnici bili konzervativci, nacionalni liberali i nezavisni socijalisti. Iako je Mirovna rezolucija izglasovana bez blagoslova vlade, a ni s blagoslovom vrhovne komande, njezin sadržaj gotovo da uopće nije odstupao od osnovnih smjernica “nove/stare” politike njemačke vlade. Rezolucija je vrlo općenito pro-

govorila o želji njemačkog parlamenta za uspostavom mira. Neodređene su bile i formulacije o ostalim bitnim pitanjima. Nije se odlučno i nedvosmisleno očitovala o bezuvjetnom povratu svih okupiranih teritorija na zapadu, istoku i jugoistoku. Ni Belgija ni Poljska nisu bile spomenute imenom. Na njih se odnosila tek uzgredna rečenica da se državni teritorij ne smije povećati silom. Tražila se i potpuna sloboda plovidbe svim morima kao i nesmetano trgovanje. Ali u Mirovnoj je rezoluciji stajalo i to da će se njemački narod boriti za pravo na život i razvitak sve dok mu njegovi neprijatelji i neprijatelji njegovih saveznika budu prijetili uništenjem i podčinjenošću (Gooch, 1924.: 535).

Istoga dana kad je proklamirana Mirovna rezolucija novi je kancelar u *Reichstagu* održao govor kojim je nagovijestio buduće poteze njemačke vlade. Michaelis je ponovio staru tezu njemačkoga političkog i vojnog vrha da Njemačka nije željela rat. “Njemačka ne teži za osvajanjem i širenjem svoje moći putem sile”, tvrdio je Michaelis. “Zato Njemačka neće ratovati ni jedan dan dulje no što je potrebno za postizanje časnog mira. Mi želimo u prvom redu mir kao takav ... Narod koji nema ni 70 milijuna, a koji se rame uz rame bori sa svojim saveznicima protiv daleko brojnijeg neprijatelja na granicama svoje domovine dokazao je svoju nepobjedivost. Iz te činjenice za mene proizlaze ciljevi”, izlagao je Michaelis. “U prvom redu teritorij domovine je neprijeporan. Mi ne možemo pregovarati s protivnikom koji nam želi oduzeti dio domovine. Kod sklapanja mira moramo prije svega postići to da granice Njemačkog Reicha budu osigurane za sva vremena. Na putu razumijevanja i ravnopravnosti moramo osigurati jamstva za kontinentalne i prekomorske životne uvjete Njemačkog Reicha ... Ako naši neprijatelji odustanu od svojih osvajačkih i podjarmljivačkih planova i požele s nama pregovarati, pošteno i miroljubivo ćemo ih saslušati. Dotad moramo mirno, strpljivo i hrabro ustrajati ...”. Michaelis je svoj govor završio upozorenjem da neće dopustiti da se državnom vodstvu umanje ustavom zajamčena prava upravljanja i vođenja države (Lloyd George, 1934.: 447). I general Ludendorff se oglasio istog dana. Izjavio je da je vrhovna komanda zadovoljna dotadašnjim rezultatima podmorničkog rata, čiji je cilj ponajprije ograničiti dotok oružja Antanti. Podmornice su ispunile svoju zadaću jer su znatno rasteretile njemačku vojsku na zapadnom bojištu, tvrdio je Ludendorff, što pokazuje da mornarica i kopnena vojska uzorno surađuju bez obzira na strašne okolnosti u kojima se vodi ovaj rat. Vrhovna vojna komanda očekuje da će se Velika Britanija slomiti zbog gubitaka trgovačke flote i posljedica koje iz toga proizlaze. Do toga će, tvrdio je, sigurno doći, bez obzira na SAD, pa će rat završiti i zavladat će mir, što njemačka vrhovna komanda također priželjkuje, tvrdio je Ludendorff (Lloyd George, 1934.: 447).

Smjena kancelara i ministra vanjskih poslova Njemačke, pozorno je praćena u prijestolnicama Antante. Osobita je pozornost posvećena govoru novog kancelara Michaelisa. Mirovna rezolucija *Reichstaga* bila je gotovo nebitna jer njemački parlament nije bio mjesto gdje su se donosile političke odluke. Analizirala se svaka Michaelisova riječ ne bi li se otkrili sljedeći potezi njemačke vlade. Britanski predsjednik vlade David Lloyd George ocijenio je Michaelisov nastupni govor vrlo spretno sročnim. Sadržavao je podjednako fraze koje su mogle pobuditi nadu onima koji su istinski željeli mir, kao i fraze koje su njemačkom vojnom vrhu bile itekako bliske. Kancelarov se govor mogao interpretirati ovisno o razvoju događaja na bojištima, tvrdio je Lloyd George. Ako bi njemačka vojska pobijedila na istočnom i zapadnom ratištu i na moru, a kad bi isto tako uspješni bili i njezini saveznici, Michaelisov je govor predviđao anek-

sije na svim stranama i jačanje vojne autokracije kao nikada dotad. S druge se, pak, strane budila nada demokratskim snagama u parlamentu obećanjem da će ih se pozvati na suradnju s vladom. No, istodobno se daje na znanje da to nikako neće značiti ograničenje carskih ovlasti. Zato je Lloyd George vjerovao da smjena u njemačkoj vladi znači pobjedu vojnih snaga pa kancelarev govor u tom trenutku ipak znači da se njemačko vodstvo opredijelilo za rat. U svom govoru koji je održao dva dana nakon Michaelisovog u Queen's Hallu u čast Belgijanaca, Lloyd George je posebno istaknuo značenje koje Belgija ima za Veliku Britaniju. Saveznici odlučno traže da Belgija ponovno bude potpuno slobodna i nezavisna država, a nikako protektorat. Ne smijemo dobiti belgijske korice za pruski mač. Žezlo mora biti belgijsko, mač mora biti belgijski, korice moraju biti belgijske, duša mora biti belgijska, naglasio je Lloyd George (Lloyd George, 1934.: 449).

Ni Lloyd Georgeov govor nije prošao nezapaženo, što će postati očito tijekom mirovne inicijative pape Benedikta XV.

Već 24. srpnja, samo nekoliko dana nakon smjena u njemačkoj vladi, nuncij Pacelli ponovno je došao u Berlin, ali sada je politička klima bila potpuno drukčija od njegovoga zadnjeg razgovora s Bethmann-Hollwegom. Pacelli je u skladu s prethodnim razgovorom predao notu koja je sadržavala prednacrt papinog mirovnog prijedloga. Pacelli je tražio da njemačka strana, prije konačne formulacije, a zbog usuglašavanja, dade o njemu svoje mišljenje. Michaelis je to spremno obećao, ali se nije žurio s odgovorom, iako je bio izložen pritisku austrougarske strane da to što prije učini. Michaelisovo su oklijevanje u Vatikanu pripisali otporu njemačkih vojnih krugova, čiji su teritorijalni zahtjevi, kako se sumnjalo, znatno premašivali papin mirovni prijedlog. Zato su ubrzo zaključili da nema smisla čekati njemački odgovor, koji bi u samom početku mogao minirati papinu mirovnu inicijativu. Tako je Sveta Stolica sredinom kolovoza zaraćenim stranama dostavila dokument (datiran 1. kolovoza) u kojem je izložila svoje osnove pravednoga i trajnog mira.

Iako Vatikan nije čekao njemački odgovor, mirovni prijedlog pape Benedikta XV. maksimalno je vodio računa o interesima Centralnih sila. Papa je od zaraćenih strana tražio da priznaju moralnu snagu prava i da prihvate ideju o arbitraži i smanjenju naoružanja. Papa je tražio da se prihvati načelo slobode mora, uzajamno odricanje od ratne odštete, dok bi se teritorijalni sporovi rješavali uzajamnom evakuacijom zaposjednutih teritorija. Papin mirovni plan predlagao je *status quo ante bellum*, odnosno mir bez pobjednika o kojemu je i američki predsjednik govorio u vrijeme američke neutralnosti. Papa je apelirao na zaraćene strane da postignu razumni kompromis i prekinu ratni sukob. U tom smislu spomenuto je da Belgija mora dobiti svoju punu samostalnost i nezavisnost u odnosu na bilo koju drugu stranu. Papa je svoj prijedlog formulirao tako da se sporna pitanja između Njemačke i Francuske, kao i Austro-Ugarske i Italije mogu ispitivati u pomirljivom duhu vodeći računa o narodnim težnjama.

S obzirom da Sveta Stolica nije imala diplomatske odnose s Francuskom, Italijom, i SAD-om, kardinal de Gasparri je zamolio britansku vladu da posreduje kako bi papin apel bio uručen francuskom predsjedniku, talijanskom kralju i predsjedniku SAD-a. U Njemačkoj je papina nota, prema očekivanjima, povoljno primljena. Nije se moglo previdjeti da je Vatikan maksimalno vodio računa o njemačkim interesima. Svi papini prijedlozi uglavnom su išli na štetu Antante, pa se tako i prijedlog o slobodi mora kosio s

vitalnim interesima Velike Britanije. Odricanje od ratne odštete pogadalo je također samo Antantu, jer je uglavnom samo njezin teritorij bio pod njemačkom okupacijom. Poljska namjerno nije bila spomenuta jer je, s obzirom na skori pad Rusije, Njemačka imala aneksionističke planove koje papa nije želio remetiti. Nota je više nego oprezno progovorila i o Alsaceu i Lorrainei kao i talijanskim dijelovima Austro-Ugarske. Predloženi kompromis, ni u kojem slučaju nije predviđao integralno priključenje spornih teritorija Antanti. Nezavisnost i samostalost Belgije prema bilo kojoj strani, kako je to predlagao papa, mogla je odgovarati Njemačkoj jer bi to podrazumijevalo jamstva koja je Njemačka ionako tražila da bi zaštitila Belgiju od pretežnog utjecaja Velike Britanije i Francuske (Renouvin, 1965.: 416).

Britanski je tisak, uz nužno poštovanje, papinu mirovnu notu prokomentirao veoma oštro ocijenivši je potpuno pronjemačkom i nesklonom Antanti. Britanski *Times* je držao da je prožeta njemačkim duhom i da ju zato treba odbaciti. Kad se britanska vlada sastala da bi razmotrila kako odgovoriti na mirovnu notu pape Benedikta XV., ministar vanjskih poslova Arthur James Balfour iznio je o tom pitanju dotad poznate stavove britanskih saveznika.

Francuski predsjednik vlade Alexander Ribot mislio je da je dovoljno samo potvrditi primitak papine note. Ali ako britanska vlada, s obzirom da je zamoljena za posredništvo, drži potrebnim odgovoriti na formalniji način, Ribot je inzistirao na predhodnom dogovoru s francuskom stranom. Talijanski ministar vanjskih poslova Sidney Sonnino bio je također protiv toga da se na vatikansku notu odgovori bilo pojedinačno bilo kolektivno. To je obrazložio poraznim iskustvom proisteklim iz zajedničkog odgovora Antante na mirovnu inicijativu predsjednika Wilsona. I u Rusiji su bili uvjereni da je papin mirovni apel sklon Njemačkoj pa je ruski ministar vanjskih poslova predložio adekvatan zajednički odgovor Antante.

Američki predsjednik Wilson u to vrijeme još nije znao treba li uopće odgovoriti na papin apel. On je mislio, doznalo se iz privatnih, ali vrlo povjerljivih krugova, da papina nota ne preferira ni jednu od zaraćenih strana, ali da unatoč tome ne predstavlja dobru osnovu za mirovne pregovore. Papa je predlagao povratak na *status quo ante bellum*, ali s obzirom da su Centralne sile potpuno ignorirale prava drugih naroda, kao i s obzirom na to da je Njemačka moralno bankrotirala, Wilson je vjerovao da Antanta ne može preuzeti nikakve obveze. Ipak, on nije bio za potpuno obustavljanje pregovora.

Nakon što su u britanskoj vladi detaljno razmotrene sve opcije, odlučeno je da ministar vanjskih poslova uputi Vatikanu odgovor u kojemu će stajati da je Antanta u odgovoru na svojedobnu mirovnu inicijativu predsjednika Wilsona detaljno izložila svoje ratne ciljeve, dok Centralne sile nikad nisu odgovorile na isti način. Sve dok Centralne sile ne izlože svoje ratne ciljeve, Antanta nema namjeru odgovoriti na ovu novu mirovnu inicijativu (Lloyd George, 1934.: 450-451).

Britanski otpravnik poslova grof de Salis predao je 23. kolovoza kardinalu de Gasparriju u obliku note tekst telegrama koji je dobio iz Londona. To je bio poluslužbeni odgovor britanske vlade u kojem se doduše posredovanje ne odbija decidirano, ali se ističe da Antanta ne može dati odgovor na papinu mirovnu notu, jer Centralne sile dotada nikad nisu izložile svoje ratne ciljeve, pa čak ni u pitanju Belgije. Iako je britanski odgovor bio negativan, to što je bio predan u pismenom obliku i što je spomenuo samo

Belgiju, a ne Tirol ili Alsace i Lorraineu, pobudio je u Vatikanu nadu da taj negativni odgovor nije konačan. Spominjanje samo Belgije moglo je značiti da je Velikoj Britaniji do tog pitanja posebno stalo. Ako je to točno, otvarale su se mnoge opcije. Velika Britanija bi čak mogla izići iz rata ako bi bila zadovoljna rješenjem belgijskog pitanja i tako prisilila Francusku i Italiju na popuštanje. Zato je trebalo žuriti. Kardinal de Gasparri je po Pacelliju već 30. kolovoza Michaelisu poslao kopiju de Salisove note s preporukom za što hitnijim njemačkim očitovanjem o tom ključnom pitanju (Herzfeld, 1968.: 319).

Vatikan je točno procijenio da je Velika Britanija logičan partner za mirovne pregovore. Svi dotadašnji pokušaji da se dođe do sporazuma s Francuskom propadali su zbog njezinoga krutog stava prema Alsaceu i Lorrainei, a i Italija je konzekventno inzistirala na Londonskom ugovoru. Lloyd George i Balfour bili su, naprotiv, skloni mirovnim perspektivama, svjesni krize kroz koju, u to vrijeme, prolazi Velika Britanija, kako zbog podmorničkog rata, tako i zbog vojnog neuspjeha na zapadnom bojištu, situacije u Rusiji i zbog udaljenosti spasonosne američke vojske. Međutim, bez obzira na kolebanje, oni ipak nisu bili voljni mimo svojih saveznika istupiti iz Antante. U tom je smislu de Salis dobio jasne upute iz Londona. Odmah nakon što je Ribot protestirao zbog zasebnoga britanskog odgovora Vatikanu, Balfour je već 21. kolovoza javio de Salisu da se ne upušta ni u kakve pregovore, jer bi oni bili besmisleni ako se prethodno ne znaju njemački ratni ciljevi. Dva dana kasnije, 23. kolovoza, državni je podsekretar Sir Robert Cesil dopunio tu uputu pa je de Salis 24. kolovoza upozorio kardinala de Gasparrija, koji je polagao velike nade u njemački odgovor, da je pitanje Belgije samo jedno od mnogih spornih pitanja, a nikako jedino pitanje za koje je zainteresirana Antanta (Herzfeld, 1968.: 319).

I dok je Antanta posredstvom Velike Britanije svoj odgovor na papinu notu uvjetovala njemačkom izjavom o njezinim ratnim ciljevima, predsjednik se Wilson odlučio za samostalni, američki odgovor Vatikanu. U američkom se odgovoru od 27. kolovoza (objavljen 29. kolovoza) decidirano odbija papin mirovni prijedlog, ali ne zbog onih istih razloga zbog kojih je Antanti bio neprihvatljiv. Američka nota uopće nije spominjala ratne ciljeve, što nikako nije bilo slučajno. Predsjednik Wilson je ovom prigodom, napadnim prešućivanjem onoga što je američkim saveznicima bilo tako bitno, opet upozorio da ne priznaje ratne ciljeve ni neprijateljskih Centralnih sila ni savezničke Antante. Mir, kakav je predlagao Vatikan, za SAD je bio neprihvatljiv. Iako je papina inicijativa hvale vrijedna, jer se mir nije mogao sklapati s ondašnjim vlastodršcima Njemačke, *status quo ante bellum*, koji predlaže papa, nema nikakvu perspektivu ako se ne gradi na čvrstim temeljima, tvrdi se u američkom odgovoru. Ovaj rat, navodi se dalje, vodi se za oslobođenje naroda slobodnog svijeta od jedne velike vojne sile kojoj je na čelu neodgovorna vlada. Ta je vlada skovala planove o dominaciji svijetom i svoj zacrtani cilj provodi kršeći svete obveze međunarodnih ugovora i ne poštujući uhodane principe međunarodne trgovine. Ona je sama izabrala trenutak za početak ovoga okrutnog ratnog sukoba, gdje se bez milosti proljeva krv ne samo vojnika nego i nevinih civila, žena i djece na čitavom europskom kontinentu. Ta je sila sada, stjerana uza zid, ali još nije pobijeđena. Ta sila nije sam njemački narod, nego su to vlastodršci koji vladaju tim narodom. Za Ameriku nije bitno kako je taj veliki narod došao pod tu vlast i pao pod utjecaj njezinih ideja i ciljeva. Međutim, za Ameriku je itekako bitno to da ta sila u budućnosti ne smije odlučivati o sudbini preostalog svijeta. Budući se mir ne

može temeljiti na sporazumu s takvim vlastodršcem koji teži za daljnom dominacijom kako nad vlastitim narodom tako i nad ostalima. Američki narod, kojemu je njemačka carska vlast nanijela tešku nepravdu – kaže se u noti – ne želi zbog toga nikakve represalije nad, već ratom napaćenim njemačkim narodom, koji taj rat nije započeo svojom slobodnom voljom. Američki narod vjeruje da mir ne smije počivati na pravu vlada, nego na pravu naroda bez obzira na to bili oni veliki, mali, slabi ili jaki. Svi narodi, uključujući i njemački, imaju ista prava na slobodu, sigurnost, samostalnost i pravo da, pod pravednim uvjetima, sudjeluju u gospodarskim mogućnostima svijeta. Mir se zato mora temeljiti na povjerenju koje je, na žalost, nemoguće postići ako se na jednoj strani nalazi grupa slobodnih naroda, a na drugoj ekspanzionistički ambiciozna vlada Njemačke. Ciljevi SAD-a u ovom ratu nisu materijalne prirode – kaže se u noti – nego težnja da se ispravi neizdrživa nepravda koju je carska njemačka vlada nanijela drugima. Međutim, to se ne smije učiniti na štetu bilo čijeg suvereniteta, nego naprotiv, obranom suvereniteta i slabih i jakih. Za SAD su neprihvatljive kaznene odštete, komadanje pojedinih država, stvaranje privilegiranih gospodarskih grupacija. Budući se mir mora temeljiti na pravednosti, poštenju, međunarodnom pravu i ljudskosti. Zbog toga SAD nije mogla prihvatiti riječ ondašnjih njemačkih vlastodržaca kao jamstvo trajnog mira, sve dok ne dobije jasan dokaz da ta vlast stvarno ne uživa povjerenje i potporu njemačkog naroda. Bez takvih jamstava nemoguće je s njemačkom vladom sklopiti mir, provesti razoružanje, dogovoriti se o mirnom rješavanju problema, upustiti se u obnavljanje manjih država i regulirati teritorijalna pitanja, stoji na kraju američke note (Lloyd George, 1934.: 453-456).

Iako se u američkoj noti jasno odbilo papino mirovno posredovanje, njezin se sadržaj nije mogao sviđati niti jednoj članici Antante jer je svaka od njih također imala ratne ciljeve od kojih nije namjeravala odustati. Unatoč tomu, nije bilo vrijeme za svađu s Wilsonom u trenutku kad je ishod rata ovisio o američkoj vojnoj i materijalnoj pomoći. Zato su se odlučili samo na prešutno odobravanje američke note, bez posebne deklarativne potpore. Tako je jedinstvo sačuvano i krajem kolovoza je bilo potpuno jasno da je Antanta svu odgovornost za uspjeh ili neuspjeh mirovne inicijative pape Benedikta XV. prenijela na Centralne sile. Kardinal de Gasparri i monsijor Pacelli inzistirali su da je pitanje Belgije od ključnog značenja za uspostavu mira, iako ne i jedino. U svojem su pritisku na Berlin bili toliko uporni da je 11. rujna na tu temu u dvorcu Bellevue sazvano Krunsko vijeće.

Na sastanku su Krunskog vijeća uz samog *Kaisera* pribivali i šefovi vojske i mornarice, kancelar Michaelis i ministar vanjskih poslova Kühlmann.

Vatikanska je diplomacija kod Nijemaca stvorila dojam da Velika Britanija, kao uvod u konačne mirovne pregovore, traži njemačko povlačenje iz Belgije. Iako je britanski otpravnik poslova de Salis sukcesivno dobivao direktive iz Londona da bude više nego suzdržan, da se ne upušta ni u kakve pregovore, odnosno da prekine svaki kontakt, Vatikan je dobro znao koje značenje ima Belgija za Veliku Britaniju. Belgijski je teritorij bio odskočna daska za napad na britansko otočje i da Britanci upravo tako gledaju na tu zemlju postalo je evidentno 1914. godine kad je tek njemački napad na Belgiju bio Velikoj Britaniji odlučujući poticaj da uđe u rat. Zato su Nijemci dobro znali što drže u rukama. Generalštab nije želio ni čuti o evakuaciji Belgije, a s njim se slagao i admiralitet. Michaelis je, naravno, poslušno, bio na strani generalštaba, ali je čak i Kühlmann,

sklon kompromisnom miru, držao Belgiju najboljim “zalogom” u predstojećim mirovnim pregodanjima. Kühlmann je upravo na ovom sastanku Krunskog vijeća želio dobiti ovlasti da u eventualnim pregovorima s Velikom Britanijom, može odstupati od Belgije, ako se to pokaže kao put ka konačnome miru.

I kad je započela rasprava o strateškom i ekonomskom značenju Belgije, opet su se, kao u vrijeme kancelara Bethmann-Hollwega, snažno sudarila mišljenja vojne oligarhije s jedne strane i ministra vanjskih poslova Kühlmanna s druge. Michaelis je za vrijeme cijele rasprave igrao svoju tipičnu blijedu ulogu, dok se car kolebao, nemoćan da se suprotstavi generalima. Oni nisu htjeli ni čuti o napuštanju Belgije. Admiralitet je inzistirao na zadržavanju flamanske obale, a Ludendorff na okupaciji i aneksiji Liègea kao i potpunog gospodarskog uniji Njemačke s Belgijom. Car nije mogao potpuno ignorirati sugestiju Vatikana u pogledu Belgije, ali ni zanemariti mišljenje svojih generala. Njemačka je vojska, konačno, od samog početka rata, bilježila same blistave pobjede i držala pod okupacijom gospodarski najvrjednije Antantne teritorije. Zato je bio neprimjeren podrugljiv ton kojim je, na primjer, Lloyd George mogao protusloviti britanskim vojskovođama. *Kaiser* je na poslijetku izrekao svoj stav koji je bio konfuzna mješavina svega onoga što je bilo izrečeno na sastanku Krunskog vijeća. Belgija se mora restaurirati na čelu s kraljem Albertom. Aneksija Belgije više bi štetila nego koristila Njemačkoj, tvrdio je car. Također je mislio da je nemoguće zadržati flamansku obalu, kao što je to tražila mornarica, ali je istodobno zahtijevao da Zeebrugge nikako ne padne u britanske ruke. Belgija je, po carevoj zamisli, morala ostati usko gospodarski povezana s Njemačkom, a trebalo je i sklopiti nekakav aranžman u vezi s Liègeom, no to, mislio je car, ne spada u nadležnost buduće mirovne konferencije, nego je usko njemačko-belgijsko pitanje. Pod tim uvjetima treba do kraja godine sklopiti mir, naredio je car Kühlmannu, čak duboko uvjeren da je ministar vanjskih poslova sada dobio slobodne ruke da pokaže što zna (Herzfeld, 1968.: 321; Renouvin, 1965.: 419).

Careva rekapitulacija u stilu proročanstva iz Delfa u svakom slučaju nije bila “bjanko-ček” za pregovore s Velikom Britanijom, kojemu se Kühlmann nadao. Ali, Ludendorffu je i takva dvosmisljena careva rekapitulacija smetala pa je tri dana nakon zasjedanja Krunskog vijeća napisao Michaelisu memorandum u kojemu je opširno izložio svoje stavove s napomenom da su upravo ti stavovi u obliku zaključaka Krunskog vijeća i prihvaćeni. Taj je Ludendorffov potez jasno pokazivao njegov superioran status i autoritet u odnosu na cara.

Ludendorff se osobito koncentrirao na gospodarsku situaciju Njemačke pa je konstatirao da su Centralne sile, za sada, i gospodarski i vojno u velikoj prednosti nad Antantom. Ipak i on je vjerovao da bi bilo poželjno do kraja godine sklopiti mir, ali takav mir koji bi bio trajan i koji bi osigurao postojeću njemačku premoć. Njemačka premoć, prema Ludendorffu temelji se ne samo na superiornoj vojsci i mornarici, poljodjelstvu, rudnom bogatstvu i industriji, nego i na značajnim osvojenim područjima kako na istoku tako i na zapadu. Bez tih bi područja Centralne sile zapale u tešku krizu s opskrbom, tvrdio je Ludendorff. Zato je za Njemačku od presudnog značenja bilo zadržati osvojene teritorije Rumunjske, Poljske, Kurlandije, Litve, Belgije i dijelove sjeverne Francuske. Žito i krumpir bili su jednako značajni poput ugljena i željeza. Njemački industrijski resursi smješteni su veoma nepovoljno na samoj granici s Belgijom i Francuskom. Ta područja u ovom ratu nisu bila ugrožena jer je Njemačka srećom pretekla

Antantu, ali ubuduće, zbog sigurnosti treba osigurati potrebnu dubinu ratišta. Kad bi se neprijatelj domogao tih područja, Njemačka ne bi mogla voditi obrambeni rat, jer bi gospodarski bila uništena, predviđao je Ludendorff. Zato je za Njemačku bilo nedopustivo povlačenje iz Belgije.

Ono što je flamanska obala Njemačkoj značila za zračni napad na Veliku Britaniju, to je linija na rijeci Maas kod Liègea još u većoj mjeri značila za obranu industrijskih područja Njemačke. Ali Ludendorff čak ni liniju na Maasi nije držao dovoljno sigurnom. Zato Belgiju treba potpuno gospodarski priključiti Njemačkoj kako bi se na tom području spriječio politički utjecaj Francuske i Velike Britanije na tom području. Belgiju se samo jakim vojnim pritiskom može prisiliti na gospodarsko priključenje Njemačkoj, tvrdio je Ludendorff, pa je zato neutralnost Belgije čista fikcija na koju se praktično ne smije računati. Priključenje Belgije Njemačkoj gospodarski će privući i Nizozemsku pa će u budućem ratu njemačka trgovinska razmjena biti osigurana, predviđao je Ludendorff. Na tu gospodarsku cjelinu nadovezala bi se i Danska čime bi još više ojačala maritivna snaga i osigurala bi se sloboda trgovine Njemačke, zaključio je Ludendorff. Na kraju u bilješci memorandumu Ludendorff je naveo i ondašnje austro-ugarske mirovne uvjete. Austro-Ugarska je svoj pristanak na mir uvjetovala očuvanjem svog teritorijalnog integriteta, blagom korekturom granice prema Rusiji, strateškim ispravkom granice prema Rumunjskoj, uspostavom samostalne Srbije gospodarski vezane za Austro-Ugarsku bez teritorija koji je obećan Bugarskoj i onoga koji će se priključiti Albaniji, uspostave samostalne Crne Gore bez teritorija koji će se priključiti Austro-Ugarskoj i Albaniji. Albanija će doći pod austrougarski protektorat. Osim toga Austro-Ugarska je tražila promjenu strateške granice prema Italiji (Lloyd George, 1934.: 457-463).

Ludendorffov je memorandum podržao i Hindenburg u pismu kancelaru od 15. rujna u kojem je upozoravao da vojno vodstvo ni u kojem slučaju nije promijenilo svoje mišljenje izneseno na sastanku Krunskog vijeća. No Michaelisa nije trebalo osobito upozoravati i podsjećati koji politički pravac želi vojna oligarhija. On je odmah nakon zasjedanja Krunskog savjeta izjavio da se njegovo mišljenje o Belgiji ni u čemu bitnom ne razlikuje od mišljenja generala o tom pitanju (Lloyd George, 1934.: 457-463).

Za razliku od Michaelisa, Kühlmann je odlučio iskoristiti svoj položaj na čelu diplomacije i pokušati ono što vatikanskoj diplomaciji nije uspjelo. U njemačkom odgovoru na notu pape Benedikta XV., s obzirom na zaključke Krunskog vijeća, Belgija nije spomenuta. Kühlmann je istovremeno predao svoje privatno pismo nunciju u kojem je pokušao objasniti prešućivanje Belgije, unatoč svim upozorenjima Vatikana da je to pitanje od presudnog značenja. Objašnjenje je bilo također veoma šturo i ograničavalo se na formulaciju da “neki prethodni uvjeti nisu ispunjeni” (Renouvin, 1965.: 419).

Dan poslije, 20. rujna, bečki je nuncij dobio i odgovor austrougarskog cara Karla. Nota je puna divljenja i poštovanja prema Njegovoj Svetosti, koji nastoji bez utjecaja s bilo koje strane pronaći put k miru koji i Austro-Ugarska toliko želi. Zato je car, duboko uvjeren u vodeću misao Njegove Svetosti, pozdravio budući svjetski poredak bez nasilja i oružja, s moralnom snagom prava na kojemu će počivati vladavina internacionalne pravедnosti i zakonitosti (Lorenz, 1959.: 400). Iz careve je note bilo očito da austrougarska strana svesrdno priželjkuje mir, ali da ne može sama učiniti nikakav iskorak mimo svoga velikog njemačkog saveznika.

II

Nakon njemačkoga “ne” Vatikanu Kühlmann je odlučio upotrijebiti upravo vatikanske informacije za samostalnu mirovnu inicijativu u kojoj bi veza prema Velikoj Britaniji bila uspostavljena posredstvom neutralne Španjolske. Kühlmann je preko načelnika političkog odjela njemačkoga generalnog konzulata u Bruxellesu i bivšeg savjetnika njemačke ambasade u Parizu, baruna von Lanckena stupio u kontakt sa španjolskim predstavnikom u Brüsselu – *markizom* de Villalobarom s kojim se bio sprijateljiio za vrijeme zajedničkog službovanja u Londonu. Kühlmann je zamolio Villalobara za strogo konspirativni sastanak, po mogućnosti u Kölnu. Španjolski diplomat je o tome odmah 9. rujna izvjestio svog ministra vanjskih poslova i zatražio hitne upute o tome treba li se odazvati Kühlmannovoj molbi ili ne. Sastanak se trebao održati 10. rujna, a kako upute iz Madrida nisu stigla do toga dana, Villalobar je odlučio sastati se s Kühlmannom bez odobrenja svoga šefa. Tek što je otputovao, iz Madrida je stigla tražena uputa španjolskog ministra vanjskih poslova u kojoj se on nije složio s budućim sastankom Villalobara s njemačkog ministra vanjskih poslova, jer to nije u državnom interesu Španjolske. Tako je, zahvaljujući kašnjenju uputa iz Madrida, do sastanka Villalobara i Kühlmanna ipak došlo. O tome je Villalobar napisao opširan izvještaj.

Kühlmann je odmah na početku razgovora upozorio Villalobara da je njihov sastanak strogo privatn i prijateljski. Obavijestio ga je da namjerava na vatikansku notu odgovoriti umjeren o, ljubazno i donekle suzdržano, s obzirom na to da je od Vatikana dobio Balfourov telegram upućen britanskom poslaniku de Salisu iz kojeg je vidljivo da London želi znati što Njemačka namjerava odgovoriti u vezi s Belgijom. Kühlmann je Villalobaru objasnio da je Njemačkoj u interesu ponajprije razgovarati s Velikom Britanijom i to po mogućnosti prije nego što počnu mirovni pregovori. Zato će na oficijelnu notu Vatikana dati oficijelan odgovor, a u vezi s drugom neoficijelnom notom o Balfourovom telegramu, obavijestiti Vatikan da je već uspostavio kontakt putem jednog drugog kanala, pa će na tu notu odgovoriti kasnije. Zato je Kühlmann zamolio Villalobara da u tom smislu, preko britanskog ambasadora u Haagu, nagovijesti Londonu njegovu namjeru. Ako bi ona naišla na povoljan prijam, Villalobar bi, pod izgovorom da treba priopćiti pojedinosti o opskrbi Belgije, otputovao u London na razgovore. Kühlmann je uvjeravao Villalobara da bi on svoj plan u vezi s Belgijom usuglasio s britanskim željama, ali je još jednom ponovio i naglasio kako, po mogućnosti, za sada, želi mirovne razgovore započeti ponajprije i samo s Velikom Britanijom. Villalobar je upozorio Kühlmanna da je na ovaj sastanak došao bez znanja španjolskog ministra vanjskih poslova, kralja i španjolske vlade, pa zato njihov susret treba držati isključivo prijateljskim i kolegijalnim. Kühlmann je, dakako, bio svjestan da Villalobar bez blagoslova svojih predpostavljenih ne može ni posredovati ni sudjelovati u diplomatskim kontaktima ili pregovorima. Zato je samo strogo povjerljivo želio doznati bi li Velika Britanija bila voljna, prije početka oficijelnih mirovnih pregovora, razgovarati o Belgiji na bazi onoga što je za nju prihvatljivo i na način koji nikoga ne bi kompromitirao. Kühlmann se nadao, ako su informacije iz Rima točne, da su njemačko-britanski pregovori mogući, a u tom je slučaju izrazio želju da se u pregovore uključi i Španjolska.

Villalobar je na kraju zaključio da Njemačka želi predložiti mirovne pregovore koji bi većim dijelom odgovarali Antanti, osobito Velikoj Britaniji u vezi s nezavisnošću Belgije i ostalog što je od posebnoga britanskog interesa. Kühlmann je zamolio Villalo-

bara za brzi odgovor o tome može li on biti posrednik u njemačko-britanskim kontaktima jer ako ne bi dobio odobrenje iz Madrida, Kühlmann bi se obratio drugoj osobi, koja nije daleko od Nizozemske, izvijestio je Villalobar Madrid (Lloyd George, 1934.: 465-468).

S obzirom na upute koje su ga dočekale kad se vratio sa sastanka s Kühlmannom, Villalobar nije htio poduzimati bilo kakve diplomatske korake dok ne dobije izričit nalog iz Madrida. Međutim, Nijemci su bili nestrpljivi. Tako se Villalobar ponovo javio svom ministru vanjskih poslova s informacijom da ga je posjetio barun Lancken i na izričit zahtjev njemačkog ministra vanjskih poslova povjerljivo pitao je li na svoje brzojavke dobio ikakav odgovor iz Madrida. Njemačka bi strana htjela da Madrid dopusti Villalobaru barem sondiranje terena kod svoga britanskog kolege u Haagu jer takav susret, s obzirom na njihovu usku suradnju u vezi s opskrbom Belgije, ne bi izazvao nikakvu sumnju. Lancken je usto privatno priopćio Villalobaru da ako uspije organiziranje strogo privatnog i tajnog sastanka između jednoga njemačkog i britanskog diplomata, a da to ne bude uvod u mirovne pregovore, nema nikakve sumnje da će britansko-njemačke nesuglasice sigurno biti riješene. Zato njemačka strana hitno želi znati može li i smije li Villalobar odigrati posredničku ulogu. U tom bi slučaju Njemačka sve svoje uvjete i ustupke koje je voljna učiniti javno objavila tako da to ne bi ostavilo dojam da se pregovara. U suprotnom, poslužili bi se drugim kanalom, javljao je Villalobar u Madrid. Usto je Lancken infomirao Villalobara da uskoro putuje u Švicarsku na sastanak s nekim iz Francuske.¹

Villalobar je savjetovao španjolskog ministra vanjskih poslova da ne bi bilo mudro uopće ne reagirati na njemačke pokušaje da dođe do mira, nego da bi Španolska, u službi općeg interesa i težnji da se okonča ovaj krvavi svjetski rat, trebala posredovati između zaraćenih strana. Ministar je poslušao njegov savjet pa je 18. rujna o svemu obavijestjen britanski ambasador u Madridu (Lloyd George, 1934.: 464)

Kad su Britanci dobili španjolsku brzojavku, zaključili su da je potrebno temeljito razmotriti postojeću situaciju i tek onda odlučiti što dalje činiti. O tome je Balfour napisao iscrpan memorandum i 20. rujna ga predao Lloyd Georgeu. Balfour je na samom početku istaknuo da je, po mišljenju ministarstva vanjskih poslova, rat došao u svoju najkritičniju i najtežu fazu, jer borbe još nisu izgubile na svojoj žestini, svi prirodni diplomatski kanali još su uvijek blokirani, a unatoč tome neke zaraćene strane pokušavaju sondirati teren za buduće mirovne pregovore. Do sada su takvi signali dolazili iz Austro-Ugarske, Bugarske i Turske, ali ne na isti način. Dok je austro-ugarska mirovna ponuda došla od samoga državnog vrha, iz Bugarske i Turske javljala se opozicija, tvrdeći

¹ Već su od travnja trajale pripreme za sastanak Lanckena i bivšeg francuskog predsjednika vlade Aristida Brianda. Lancken je bio ovlašten francuskoj strani ponuditi jugozapadni kut Alsacea i nekoliko francuskih okruga u Lorrainei. Briand je bio sklon poluslužbenom razgovoru s njemačkom stranom kao uvodu u službene pregovore u kojima bi sudjelovali i francuski saveznici pod uvjetom da Alsace i Lorraine bespogovorno, kao i uvijek dosad, pripadnu Francuskoj. Lancken je namjeravao "ispipati" koja je Briandova "najviša cijena". Razgovori Briand-Lancken trebali su se održati 22. rujna. Međutim, dan prije Briandovog odlaska u Švicarsku, francuski predsjednik vlade Ribot nije odobrio njegov plan, jer bi se stvorio dojam da je Francuska umorna od ratovanja, a pobudila bi se i sumnja da saveznicima radi iza leđa. Ribot je bio duboko uvjeren da se radi samo o jednom manevru Njemačke, a ne o pravoj namjeri. Lanckenova je mirovna inicijativa tako prekinuta i prije nego što je započela.

da su narodi umorni od ratovanja. Posljednja u nizu takvih inicijativa došla je iz Njemačke. Njemačko ministarstvo vanjskih poslova, bez svake sumnje, želi započeti razgovore s britanskom vladom, najvjerojatnije s namjerom da stvori bazu za mirovne pregovore, ali se ne smije isključiti mogućnost da se tako htjelo posijati sjeme razdora među članicama Antante. Njemačka se ponuda mora ozbiljno razmotriti jer ima veću težinu od svih prethodnih inicijativa, tim više što ide preko ministarstva vanjskih poslova neutralne Španjolske. Stoga je Balfour zaključio sljedeće:

1) Kühlmannov se prijedlog ne smije ignorirati jer bi se time oslabio i njegov položaj u vladi, a uzdrmao bi se i položaj britanske vlade, ako bi pokazala nerazumnu neodlučnost i želju da nastavi s ratom samo zbog ratovanja.

2) Velika Britanija mora o svakom svojem potezu upoznati svoje saveznike. Ne postoji ni najmanja sumnja da bi Kühlmann htio da kontakti s Velikom Britanijom do daljnjega ostanu tajni. Ali, ako Kühlmann samo želi stvoriti razdor unutar Antante onda je tajnovitost kontakata najbolja taktika da se prvo izazove sumnja britanskih saveznika pa da se onda objave britansko-njemački kontakti. Međutim, ipak treba vjerovati u Kühlmannove iskrene namjere da on svoju mirovnu inicijativu želi započeti dijalogom, a ne generalnom debatom. No problem članica Antante je, osim Velike Britanije i SAD-a, da moraju voditi računa o svojem javnom mnijenju prožetom usko nacionalnim težnjama. Kad bi Francuska ili Italija dobile sada takvu mirovnu ponudu koja bi potpuno zadovoljila njihove nacionalne aspiracije, postojala bi realna opasnost da splasne njihova motiviranost za nastavkom rata.

Balfour je stoga vjerovao da Velika Britanija prema svojim saveznicima mora biti bezrezervno iskrena i da ne smije poduzeti ništa, a da o tome temeljito ne izvijesti Francusku, SAD, Rusiju i Japan. Postoji realna opasnost da Njemačka odustane od mirovne inicijative kad bude informirana o britanskoj namjeri da o svemu obavijesti Antantu, ali Velika Britanija, zaključio je Balfour, ne smije riskirati da bude optužena kako mirovne pregovore vodi iza leđa svojih saveznika. Stoga je Balfour zatražio od kabineta dopuštenje da sazove ambasadore Antante i obavijesti ih da Njemačka preko neutralne Španjolske želi započeti mirovne razgovore s Velikom Britanijom. Velika Britanija samo bi saslušala njemačke prijedloge i o svemu obavijestila svoje velike saveznike. Balfour je mislio da ne bi trebalo o pregovorima obavješćivati Antantine male saveznice jer Njemačka na takav publicitet nikad ne bi pristala, premda je sumnjao da će Njemačka pristati da se itko obavijesti o predstojećim britansko-njemačkim razgovorima. Situacija je po Balfourovu mišljenju bila toliko delikatna da bi za Veliku Britaniju i njezine odnose s Antantom bilo najbolje kad bi Njemačka sama od svega odustala (Lloyd George, 1934.: 471-475).

Britanski je kabinet ovlastio Balfoura da sazove ambasadore Francuske, SAD-a i Japana, kao i otpravnike poslova Italije i Rusije. Sastanak je održan 8. kolovoza. Tom ih je prilikom Balfour upoznao s odgovorom britanske vlade koji je Njemačkoj poslan preko Madrida. U njemu se kaže da bi vlada Njegovog Veličanstva bila spremna preneti svako njemačko priopćenje o miru i razmotriti ga sa svojim saveznicima. Francuski ambasador Paul Cambon podržao je takav odgovor potkrijepivši ga svojim mišljenjem da se ne može sjesti za pregovarački stol prije no što budu osigurani glavni ratni ciljevi Antante. Naime, zbog istog razloga ni Francuzi nisu bili pristali ni na sastanak Briand-Lancken i o svemu su obavijestili Britance. Paul Painlevé, koji je nakratko bio zamije-

nio Ribota na čelu francuske vlade, čak je bio uvjeren da je njemačka poruka/ponuda o vraćanju Alsacea i Lorraine Francuskoj stvarno dana *bona fide*. Ali, u tome je i ležala opasnost, jer Francuzi više ne bi htjeli ratovati kad bi doznali da postoji mogućnost da za pregovaračkim stolom dobiju Alsace i Lorraine, a Belgija svoju nezavisnost. Zato se Painlevé složio s Lloyd Georgeom da nije poželjno započinjati mirovne pregovore sve dok njemačka vojna mašinerija ne bude slomljena (Lloyd George, 1934.: 477).

Njemačka nikad nije odgovorila na britanski brzoglas, a kad je postalo jasno da kontakti s Francuskom također neće dati nikakvog rezultata, Kühlmann je održao svoj poznati "Nikad, nikad" govor u njemačkom *Reichstagu*. Iz toga vatrenog govora bilo je očito da su Francuzi ipak stekli krivi dojam da Nijemci doista Francuskoj žele vratiti Alsace i Lorraine. Lloyd George je nakon toga govora bio uvjeren da je Kühlmann ustvari želio namamiti članice Antante za pregovarački stol, a tada ih međusobno zavaditi i izigrati. Ako konferencija ne bi uspjela, Nijemci bi izjavili da su oni u načelu bili za povlačenje iz Belgije i tako bi zadali težak udarac borbenom moralu Antantine vojske. Njemačka je vrhovna vojna komanda odobrala Kühlmannove mirovne pokušaje samo zato jer ih je držala diplomatskom ofenzivom za razjedinjenje i slabljenje neprijatelja. U protivnom, Kühlmann bi odmah bio maknut s mjesta ministra vanjskih poslova (Lloyd George, 1934.: 485).

Kühlmann je pred članovima *Reichstaga* posebno naglasio da konačno treba razbiti svaku sumnju, kako kod njemačkih neprijatelja tako i kod neutralaca, o nekim osnovnim njemačkim stavovima. "Na pitanje može li Njemačka u vezi Alsacea i Lorraine dati Francuskoj bilo kakve koncesije, imamo samo jedan odgovor: Ne, ne, nikad! Dokle god njemačka šaka može držati pušku, neokrnjeni teritorij *Reicha*, koji smo kao slavno nasljeđe preuzeli od naših otaca, ne može biti predmet bilo kakvih pregovora ili koncesija ... Siguran sam da to stajalište podržavaju svi, od ljevice do desnice. Ja ne spadam među one koji misle da otvoreno zastupanje te činjenice može štetiti iskrenim težnjama za uspostavom svjetskog mira. Vjerujem da iskrena težnja miru mora počivati samo na temeljima potpune jasnoće i samo takva može donijeti ploda. Zbog toga držim potrebnim oštro i jasno podcrtati, zbog svih pitanja koja od nedavno zaokupljaju javnost u zemlji, a osobito u inozemstvu, da ono za što smo se mi do sada borili i za što ćemo se boriti do posljednje kapi krvi, nisu neka fantastična teritorijalna osvajanja, nego je to očuvanje cjelovitosti teritorija njemačkog *Reicha*", izjavio je Kühlmann (Lloyd George, 1934.: 484).

Svojim je govorom njemački ministar vanjskih poslova onemogućio sve daljnje pregovore optužujući Antantu da traži amputaciju teritorija njemačkog *Reicha*. Kühlmann je tvrdio da bi se mir mogao postići kompromisom u svim pitanjima osim oko Alsacea i Lorraine. No, to je ipak bio samo privid. Pravi razlog neuspjeha mirovnih inicijativa tijekom 1917. godine treba tražiti u još uvijek suviše čvrstim savezničkim vezama unutar zaraćenih tabora iz čega je proizlazio strah pojedinih članica da bi vlastita mirovna inicijativa mogla ugroziti dobre savezničke odnose. Velika Britanija je svoju suzdržanost pravdala obzirom prema saveznicima Francuskoj. Sve je to upozoravalo na to da se iza kulisa krvavog ratovanja popraćenog političkim idejama i ideologijama formirala surova politička stvarnost koja je na posljetku odlučivala o tome je li godina 1917. godina kraja Prvoga svjetskog rata ili nije. Unatoč ratnom zamoru i ogromnim žrtvama,

1917. je bila samo godina ratne krize, a ratovanje će se otegnuti gotovo do samog kraja 1918. godine.

Literatura

Documents of American History, 1963., New York

Chrankshaw, Edward, 1972.: *The Fall of the House of Habsburg*, London

Ferro, Marc, 1969.: *La Grand Guerre 1914-1918*, Paris

Herzfeld, Hans, 1968.: *Der Erste Weltkrieg, dtv-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts* Band 1, München

Gooch, J. P., 1924.: *History of Modern Europe 1878-1919*, London

Krizman, Bogdan, 1989.: *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb

Launay, de Jacques, 1965.: *Histoire contemporaine de la Diplomatie secrète 1914-1945*, Lausanne

Lloyd George, David, 1934.: *Mein Anteil am Weltkrieg, Kriegsmemoiren*, Band II, Berlin

Lorenz, Reinhold, 1959.: *Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie*, Graz/Wien/Köln

Renouvin, Pierre, 1965.: *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*, Zagreb

Taylor, A. J. P., 1966.: *A History of the First World War*, New York

Taylor, A. J. P., 1968.: *Borba za prevlast u Evropi 1848-1918*, Sarajevo

Livia Kardum

POPE BENEDICT XV'S PEACE INITIATIVE OF 1917

Summary

The three-year war seriously undermined religious solidarity on which Vatican's political influence in the world was based. That is why Pope Benedict XV opted for a peace initiative hoping to find the base for a lasting peace. His sympathies lied with the Central Powers, so the Vatican's peace note was composed in that vein. The note was supposed to be passed on by Great Britain to its allies. During these British-Vatican contacts, one had an impression that Great Britain was particularly interested in Belgian independence. The Vatican diplomacy strongly pressured Berlin to renounce Belgium as a stepping-stone to peace. The German military leadership was not in the mood for compromises regarding this, but on the basis of the Vatican's counsel, the new German foreign minister Kühlmann tried to get into contact with Great Britain as the first step to universal peace talks. However, this attempt also led to an impasse because of the unreadiness of both warring parties to forego their war goals in favour of a compromising peace.

Key words: World War One, year 1917, peace initiative, Vatican diplomacy, German diplomacy

Mailing address: Faculty of Political Science, Lepušićeva 6, HR 10000 Zagreb. E-mail: liviakardum@net.hr.